

PB-PP
BELGIE(N)-BELGIQUE

Sint-Guthago Tijdingen

Maandelijks ledenblad van de

Geschiedkundige Kring van de Zwinstreek

Sint-Guthago

Nr. 564

P209467

december 2024

Lidmaatschapsbijdrage België : 25 euro op rekening : IBAN BE82 8601 0615 5768;
BIC code: SPAABE22 (Centea). Lidmaatschapsbijdrage buitenland : 30 euro.
Uitgever : Fons Theerens, Jan Devischstraat 109, 8300 Knokke-Heist
Postkantoor van afgifte: 8300 Knokke-Heist 1

Geschied- en Heemkundige Kring Sint-Guthago

Werkgebied : de Zwinstreek

Lid van Heemkunde West-Vlaanderen vzw

Maatschappelijke zetel : Fons Theerens, Jan Devischstraat 109,
8300 Knokke-Heist

Correspondentieadres : Johan Deckers, De Terp 8, 8301 Knokke-Heist

Het Bestuur :

Erevoorzitters :

François baron van der Elst, Spegelsweg 2, 8340 Oostkerke

Voorzitster :

Caroline Terryn, Kasteelstraat 69, 8340 Moerkerke, tel 050 500651

caroline.terryn@telenet.be

Secretaris :

Fons Theerens*, Jan Devischstraat 109, 8300 Knokke, tel (050) 625309

fons.theerens@knokke-heist.eu

Penningmeesteres :

Nicole Vanden Weghe, Vissersstraat 22, 8340 Moerkerke, tel (050) 500180

nicole.vanden.weghe@skynet.be

Hoofdredacteur Rond de Poldertorens :

Noël Geirnaert*, Hugo Verrieststraat 5, 8000 Brugge, tel. (050) 336940

famgeirnaert@skynet.be

Leden :

Etienne Decaluwé, Keuvelhoekstraat 54, 8300 Knokke, (050) 601023

etienne.decaluwe@gmail.com

Johan Deckers, De Terp 8, 8301 Knokke-Heist, tel 0487 907771

johan.deckers@skynet.be

Thomas Hoeberigs, Westkapelsesteenweg 71, 8380 Dudzele, tel 0474 597158

thomas.hoeberigs@knokke-heist.be

Jan Hutsebaut, Berg 59, 9950 Waarschoot; jan.hutsebaut@damme.be

Jan Kamoen*, Vissersstraat 22, 8340 Moerkerke, tel (050) 500180

jankamoen@skynet.be

Jan Tilleman, Kleine Molenstraat 1A, 8380 Dudzele, tel 050 604135

jan.tilleman@telenet.be

* Zijn tevens lid van de redactieraad Rond de Poldertorens en St.-Guthago Tijdingen

Verslag lezing: het verhaal van het middeleeuwse Zwin door de lens van materiële cultuur

Wanneer : zondag 24 november 2024 om 10 u.

Waar : Hoofdbibliotheek Scharpoord, Maxim Willemspad 1, 8300 Knokke-Heist.

Maxime Poulain, archeoloog van de Universiteit Gent, vatte zijn lezing aan met de verklaring van de term 'materiële cultuur'. Dat zijn alle alledaagse voorwerpen waaruit de identiteit van een gemeenschap kan worden gereconstrueerd. In Brugge en het Zwin leefden er verschillende handelaars- gemeenschappen. Dat maakte het tot een bijzonder gebied, dat veel rijker was dan de rest van Vlaanderen. Het Zwin werd gevormd door de storm van 2 en 3 oktober 1134. De storm schuurde een brede getijdengeul uit. Die liep bijna tot aan Brugge. Brugge is dus geen Zwinstad, maar had ze had er wel alles aan te danken. Op het punt tot waar de zeeschepen het Zwin konden opvaren, werd de geul kort voor 1180 afgedamd. Achter de dam, waaraan Damme haar naam dankt, werd het Reikanaal aangelegd, zodat de koopwaren op kleine schuiten naar Brugge gevaren konden worden. Vanaf de 13de ontstond een complex systeem van Zwinhaventjes, elk met hun eigen privileges en identiteit. Door de verzanding van het Zwin nam vanaf de 14de eeuw de diepzeehaven Sluis de rol van Damme als overslaghaven over.

Door die goede bereikbaarheid werd Brugge het kruispunt van drie verschillende handelswegen. Via de landroute werd o.m. hout aangevoerd. In Vlaanderen waren alle bomen al gekapt en in de middeleeuwse steden was veel timmerhout vandoen. Via de mediterrane route kwamen kostbaarheden als citroenen en goud, maar ook aluin dat gebruikt werd voor het fixeren van de kleuren in

het Vlaamse laken. Vanuit Engeland en Schotland werd wol aangevoerd, want hier werden de schorren waarop de schapen graasden stelselmatig ingepolderd. In Brugge en de Zwinhavens troffen al deze handelaarsgemeenschappen elkaar, dreven ze lucratieve handel en zo werd Brugge de bakermat van het kapitalisme. De concentratie van geld verklaart de luxueuze levenswijze met bij voorbeeld het succes van de Vlaamse Primitieven.

In zijn onderzoek naar de materiële cultuur van die vele handelsgemeenschappen maakt Maxime Poulain dankbaar gebruik van duizenden potscherven. Als een kruik viel, barstte ze en was ze niet meer te gebruiken. Terwijl versleten metalen voorwerpen werden gesmolten, trotseerden de aardewerken stukken de eeuwen omdat ze werden weggegooid in een beerput of in het water of gebruikt als opvulsel in funderingen. Daar vinden archeologen ze. Aardewerkscherven zijn interessant omdat ze ook informatie geven over de leefwereld van armeren, die nauwelijks aan bod komen in de historische bronnen, want ook zij maakten gebruik van dit goedkoop materiaal. Aardewerk is goed, zelfs tot op vijftig jaar, te dateren, omdat de vorm en decoratie modegevoelig was. Ook de herkomst is te achterhalen want niet alleen de stijl, maar ook de klei en het bakproces waren streekgebonden.

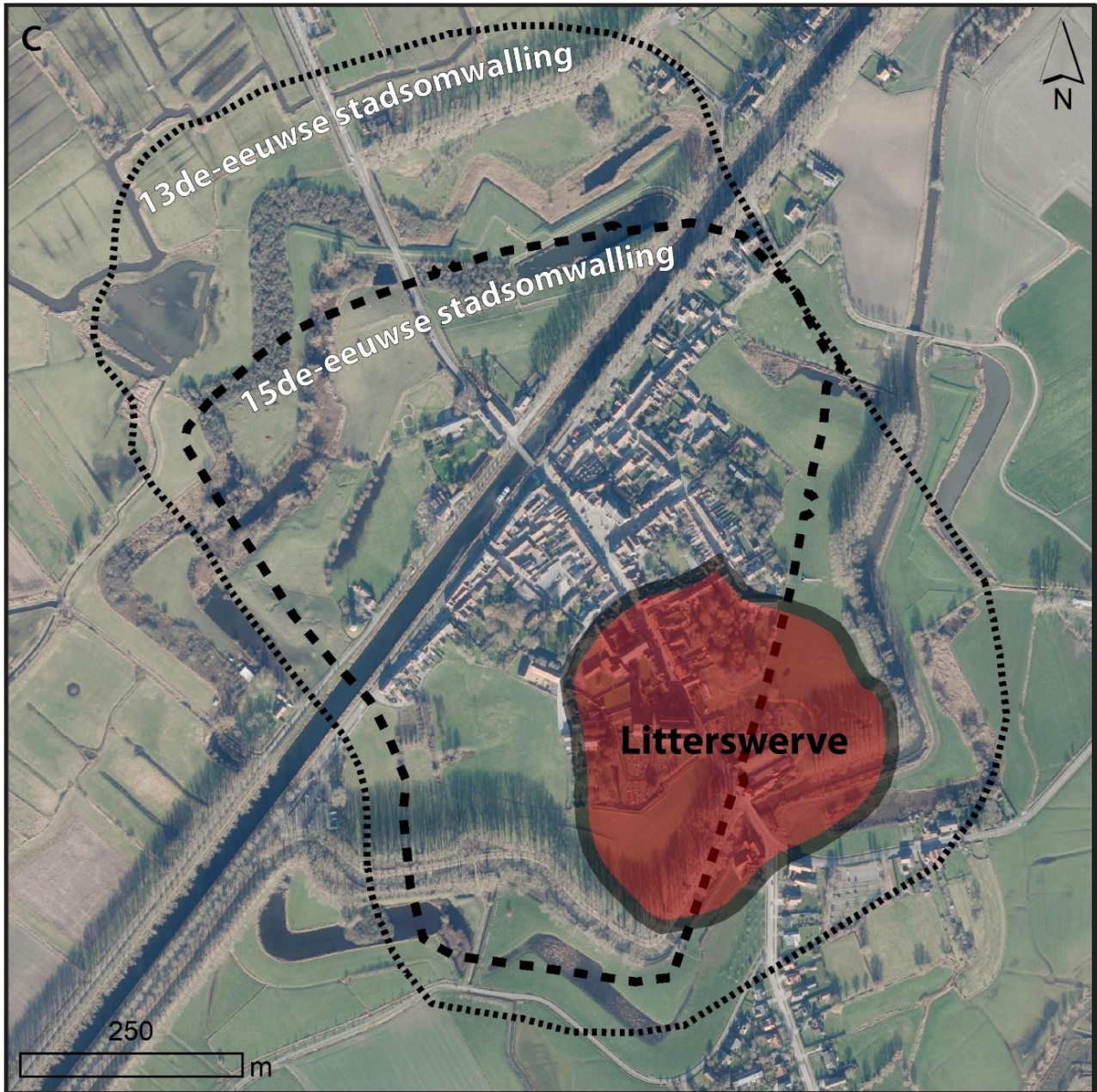
Vervolgens belichtte Maxime Pulain enkele case studies waar de identiteit van de gebruikers blijkt uit het aardewerk. Recent ontdekten archeologen van de Universiteit Gent waar Litterswerve, de voorloper van Damme, lag. Dat haventje duikt rond 1160 op in de twee geschreven bronnen. Het telde toen zoveel zielen dat het recht had op een eigen parochiepriester en in 1160 een hulpkapel afhankelijk van Oostkerke kreeg. Het werd frequent aangedaan door Keulse handelaars. Die hadden ondervonden dat de importaksen die ze moesten betalen, varieerden. Dat gaf in rond

1160 aanleiding tot het vastleggen van het toltarief van Litterswerve. Historici speculeerden over de plaats van Litterswerve: volgens professor Adriaan Verhulst lag het nabij de Kathelijnekerk – in de omgeving van parking Oost - en volgens Jacques De Groote op de Markt.

De archeologen Maxime Poulain en professor Wim Declercq bewijzen nu dat Litterswerve zich situeerde rondom de OLV-kerk. Damme telt opvallend weinig gekende archeologische vondsten en de weinige opgravingen die gedaan werden, dateren dan nog van zeer lang geleden. Bovendien liggen de vondsten verspreid in de depots van Koksijde, het Brugse Raakvlak en Damme. Maxime bracht al die stukken samen en in dat onderzoek viel een kogelpot op. Dat is een pot die kogelrond is, geen of pootjes heeft en dus in de assen moet geplaatst worden. Zo'n 'primitieve' pot werd maar tot in de 12de eeuw gebruikt. Bovendien ging het om importaardewerk want de klei is niet inheems, maar komt uit het Rijnland, meer bepaald uit het dorpje Pingsdorff bij Keulen, dat in de 12de eeuw een belangrijk productiecentrum was. Deze kogelpot is typisch Pingsdorffaardewerk, moet dus door Keulse handelaars meegebracht en in het midden van de 12de eeuw in Litterswerve gebruikt zijn. Hij werd gevonden in 1905 bij de bouw van de Margaretavleugel van het Sint-Janshospitaal.

In de tuin van het hospitaal werden bij recente opgravingen ook vondsten uit het midden van de 12de eeuw gedaan. Jaarringenonderzoek op houten palen, die in de grond waren geheid, wees uit dat de boom geveld was in 1161. De C14-analyse, die de afbraak van koolstof meet, dateerde de rib van een lammetje tussen 1130 en 1170. De opgraving maakte ook duidelijk dat de Burgstraat, die opvalt in het stratenplan omdat ze een merkwaardige buiging vertoont, een dijk was en een segment van de eerste cirkelvormige stadsomwalling waarbij de OLV-kerk in het

midden stond. Dit is dus een volledig nieuwe ontstaansgeschiedenis van Damme! [Voordien dacht men dat de oudste kern van Damme tussen de Burgstraat en de dam-Kerkstraat lag, dus niet ten oosten van de dam].

Universiteit Gent (afkomstig uit W. De Clercq *et al.* 2024, Terug naar de 'portus de Letraswerf', de oudste bekende haven aan het Zwin (Damme, W.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 47, 66, fig. 3)

Als tweede casus behandelde de spreker Hoeke, die in 1276 stadsrechten kreeg. De vraag van Duitse handelaars van de Hanze aan gravin Margaretha van Constantinopel om een *novam villam de Dam* - een nieuwe stad Damme - te stichten dateerde al van 1252. In de jaren 1250 en/of 1260 - wanneer de gravin haar toestemming gaf voor de nieuwe Hanzestad is niet gekend, want dat document is niet bewaard – moeten de Hanzeaten zich er gevestigd hebben want in 1270 is er sprake van een kerk en een hospitaal.

In Hoeke werd in 2021 een gleuf getrokken dwars door de Krinkeldijk, de belangrijkste straat van het havenstadje. Er werd ontzettend veel aardewerk opgegraven: scherven die al dan niet met opzet in het Zwin waren gevallen of andere die gedumpt werden in de fundering van een kadeplatform. Hieruit bleek dat de Hoekenaren in de 13de eeuw een duidelijk Hanzeatische levenswijze hadden. In de Hanzesteden, die zich uitstrekten van Londen tot in Novgorod in Rusland, werd rijkelijk getafeld met meer vlees op het menu dan in de omliggende steden. Er was ook een andere bereidingswijze. Dat leidt men af uit de braadpannen waarin vlees werd gebakken. Dat stond in schril contrast met de Vlaamse keuken die ook bij de middenklasse vooral bestond uit groentesoepen waarin een beetje vlees werd toegevoegd voor de smaak. In de autochtone huizen waren er enkel potten, geen braadpannen. Bovendien hadden de Hanzeaten in de 13de eeuw het vooruitstrevende proto-steengoed mee.

Echt steengoed is een soort keramiek dat qua hardheid, materiaal en baktemperatuur het midden houdt tussen aardewerk en porselein. Door speciale steengoedklei heel hard te bakken, gaan de kleipartikels samenklitten tot de klei waterdicht wordt. Dat heet sinteren. Typisch steengoed zijn de Keulse potten. De grijze voorraadpotten met kobaltblauwe versieringen zijn zo bestand

tegen zuren dat je er kool in kan leggen om te laten gisten tot zuurkool. De productie beperkte zich tot enkele steden aan de Rijn. Siegburg bij Keulen was de met het proto-steengoed voorloper en zou het grootste productiecentrum van steengoed worden. In de 14de -15de eeuw werd het massaal geëxporteerd. Toen overspoelde dat massaproduct de Vlaamse markt en verdrong toen het lokale gebruiksaardewerk, maar in de 13de eeuw was de export van het proto-steengoed, de voorloper van het steengoed, nog beperkt tot de handelaars van de Hanze. Dat proto-steengoed was nog een beetje poreus en nog niet krasbestendig, maar het was toch beter of althans functioneler dan het Vlaamse hoogversierd aardewerk. Dat kreeg een tweede stook en was dan ook duurder dan steengoed. Bovendien waren de mooi versierde kannen met de decoratie er bovenop – vandaar hoogversierd - fragieler dan steengoed, want als de glazuurlaag, die er in de tweede keer bakken werd op aangebracht, afschilferde, kwam het poreuze aardewerk bloot te liggen.

Aardewerk werd ingevoerd als container, koopwaar of portage. Waar later voedsel in glazen borden of conserven werden vervoerd (en nu in plastic), was tot in de 19de eeuw de container bij uitstek de aardewerken pot. Een mooi voorbeeld is een bijna intact gevonden amfoor met resten van pitjes in. Na analyse bleken het vijgenpitjes en op stilistische gronden kon de amfoor aan pottenbakkers uit Lissabon worden toegeschreven. Een 15de eeuwse pot bestemd voor gember of rozenwater kwam zelfs uit Syrië. In een boedelbeschrijving van Filips de Goede is er sprake van 'un pot de Damas'.

Amfoor met vijgenpitjes zoals hij gevonden werd tijdens een opgraving in de Zwinstreek © Universiteit Gent

Typisch keramiek dat als koopwaar geïmporteerd werd, is 'lusterwaar': het dankt haar 'luster', haar blinkende metaalglans doordat het is beschilderd met koper, dat bij het bakken een bronsbruine kleur geeft. De techniek ontstond in het Oosten en kwam met de Arabieren naar Spanje. De oudste vermelding van dit 'Sarajinswerk' in Vlaanderen dateert uit 1370. In de toltarief van Denys Rogierstaat dat voor elke lading van honderd stuks er bij het binnenvaren van het Zwin twee moeten afgestaan worden aan de vertegenwoordiger van de graaf. Archeologisch onderzoek toont nu aan dat lusterwaar al een eeuw eerder aanwezig was want in een laag uit de late 13de eeuw werd een scherf met een Arabisch motief

aangetroffen. Het was duidelijk geproduceerd in Malaga door Islamitische pottenbakkers. In de 15de eeuw verlegde de productie zich naar Valencia en waren er minder Oosterse invloeden op de decoratie van het lusterwaar. *Valenswerk* kwam frequent voor in Brugge en de Zwinstreek. Maxime Poulain toonde een kaartje met de vondsten. Waar er in Sint-Lievens Houtem slechts één stuk lusterwaar gevonden werd, waren dat er in Sluis in dezelfde periode twee honderd. Merkwaardig is dat dit luxe-aardewerk ook in een vissersdorp Raversijde nabij Oostende teruggevonden werd. Wellicht was een visser, die een Spaans schip in de verraderlijke Noordzeekust zijn diensten als loods had aangeboden, uitbetaald in natura met een prachtige schaal. Het Sint-Janshospitaal bewaart ook een mooie grote schotel met lusterwaar. De Arabische invloed is verdwenen, in tegendeel het stuk is versierd met de letters IHS (Jezus). Het kwam mogelijk mee als bruidsschat van een Spaanse zuster die intrad. Er werd zelfs op bestelling gewerkt: daarvan getuigt althans een stuk *Valenswerk*, gemaakt dus in Valencia maar gedecoreerd met een wapenschild uit Zeeland.

Een derde functie van het importaardewerk, naast container en koopwaar, is de zgn. portage. Dat zijn stukken die scheepsluimeenamen om bij aankomst in den vreemde voor zichzelf te verkopen. Daaronder vallen bij voorbeeld aardewerk uit Saintonge (bij Laroche) en de haven van Cradbury aan de Oostkust van Engeland. De eerste is te herkennen aan de decoratie, de tweede aan de klei waaruit het vervaardigd is.

Tot slot behandelde Maxime Poulain een bijzondere vondst in de Spanjaardstraat in Brugge, waar in het natiehuis van de Castillianen een beerput werd opgegraven. Voordien woonden er volgens geschreven bronnen al Bruggelingen met een cosmopolitische smaak: behalve pispotten van lokale makelij – herkenbaar aan het oor dat op de schouder van de pot zat i.p.v. op

de buik – zaten er in de 15de eeuwse laag in de beerput ook resten van een glazen parfumflesje voor rozenwater afkomstig uit Syrië of Egypte, Toscaanse majolicavaasjes met tinglazuur en Portugese zalfpotjes met loodglazuur. In zo'n potje bleek na analyse de resten van een speciale platworm te zitten die enkel voorkwam in Westelijk Afrika. Zo'n parasiet was dus vandaar meegebracht! Volgens geschreven bronnen was de eerste Afrikaan in Brugge overigens al in 1440 gesignaleerd.

Verder bevatte de beerput nog een stuk karmijnrode zijde dat niet alleen omwille van het materiaal, maar ook vanwege de kleur zeer kostbaar was, want karmijn werd gewonnen uit de gedroogde lichamen van de cochenilleluis, een schildluis die voornamelijk op cactussen leeft. Ook de lederen schoenen wijzen op de exclusieve levenswijze van de bewoners want ze gooiden hun schoenen weg alvorens ze versleten waren – de meeste schoenen die archeologen vinden zijn opgelapt door schoenlappers – en ze waren bijzonder onpraktisch vanwege hun lange punten. Die mode was eind 15de eeuw enkel bij de gegoede klasse gangbaar. In het gewone leven waren zulke puntschoenen immers bijzonder storend bij het lopen.

© Jan Moens en Raakvlak (afkomstig uit J. Moens *et al.* 2023, Een bijzonder laatmiddeleeuws ensemble van leerresten uit een beerput langs de Spanjaardstraat in Brugge, *Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed* 296, 16, fig. 7)

Heel bijzonder was wel de vondst van glasscherven van distilleerkolven. Die werden niet gebruikt voor het stoken van alcohol, maar wel voor het vervaardigen van medicijnen en pigmenten. Ze bevatten o.m. sporen van vermiljoen, gedistilleerd uit kwikzilversulfaat en loodwit dat de Vlaamse Primitieven gebruikten voor de ondergrond van hun schilderijen. Het licht werd op deze laag gereflecteerd dwars door de vele lagen olieverf waardoor hun schilderijen zo prachtig schitteren. Uit geschreven bronnen weten we dat distilleren en andere proefnemingen gangbaar waren bij hobbyalchemisten uit de betere kringen in de late middeleeuwen.

De lezing, bijgewoond door zo'n tachtig aandachtige toehoorders, maakte opvallend veel vragen los. Zo was er de vraag in hoeverre de archeologie inzicht kan verschaffen in de eetgewoontes. Dat kan ze op verschillende vlakken. Vooreerst via de analyse van aanbaksels in de potten. Zij bevatten soms sporen van melk of rundsvlees. Ook honing kan men ook op die manier opsporen. Bovendien kunnen geraamtes inlichtingen geven over het dieet van vegetariërs, veganisten of juist van mensen met een zeer eiwitrijk dieet. Vissen werden lokaal gevangen, maar ook veel geïmporteerd gedroogd of ingemaakt in zout; ook fruit werd soms gepekeld, maar meestal kwam het hier toe als gedroogd fruit of ingemaakt in suiker.

Verslag Caroline Terryn

Enquête: Welk cultureel erfgoed typeert de regio Brugge en Middenkust?

Erfgoedcellen Kusterfgoed en Brugge willen samen met jou ontdekken wat onze regio zo bijzonder maakt. Welke tradities, kunstwerken en historische voorwerpen typeren onze identiteit en moeten we daarom koesteren?

Binnen het project regionale erfgoedzorg willen we een regionaal erfgoedprofiel opstellen om betere keuzes te maken op het vlak van erfgoedzorg en om mogelijkheden tot samenwerking bloot te leggen.

Help ons daarbij en vul onze bevraging in voor 31 december 2024. Dit duurt hooguit 10 minuten. Jouw input is voor ons van bijzondere waarde om de erfgoedlijnen in onze regio zichtbaar te maken.

De enquête staat op www.kusterfgoed.be, zoeken op 'bevraging'.

Expo over Spaans fort van Blankenberge

Tot 5 januari 2025 loopt in het Casino van Blankenberge een expo die gebaseerd is op het boek met dezelfde titel van stadsarchivaris Pieter Deschoolmeester. De expo katapulteert je naar het Blankenberge van de 16e en 17e eeuw toen in de Spaanse Nederlanden de bloedige Tachtigjarige Oorlog woedde. Blankenberge leed toen zeer hard onder aanvallen van de watergeuzen. In 1572 plunderden en verwoestten deze rebellen de stad. De Spaanse bezetter bouwde toen aan de monding van de Grote Eede een fort om toekomstige aanvallen af te weren: het Spaans fort. De expo brengt de muren van het Spaans fort weer tot leven. Breng een bezoek en voel hoe het was om te leven in deze bewogen en boeiende episode uit ons lokaal verleden.

Over het Spaans fort wisten we tot voor kort zeer weinig. Maar in 2020 werd een 17e-eeuws kanon gevonden vlakbij het Wester-

staketsel op een honderdtal meter van de plaats waar het fort ooit moet gelegen hebben. Dat triggerde stadsarchivaris Pieter Deschoolmeester om zich in dit mysterieuze bouwwerk te verdiepen. In zijn onderzoek heeft hij de weinige info die er in wetenschappelijke literatuur over dit fort terug te vinden is, gebundeld én naast cartografische en iconografische bronnen gelegd. Het resultaat is een rijk geïllustreerde publicatie waarin hij de geschiedenis, rol, functie en ligging van het fort toelicht. Je leest er ook in wat dit fort ons tot op vandaag heeft nagelaten en welke sporen ons in het huidige straatbeeld nog herinneren aan dit fort en de Spaanse bezetting.

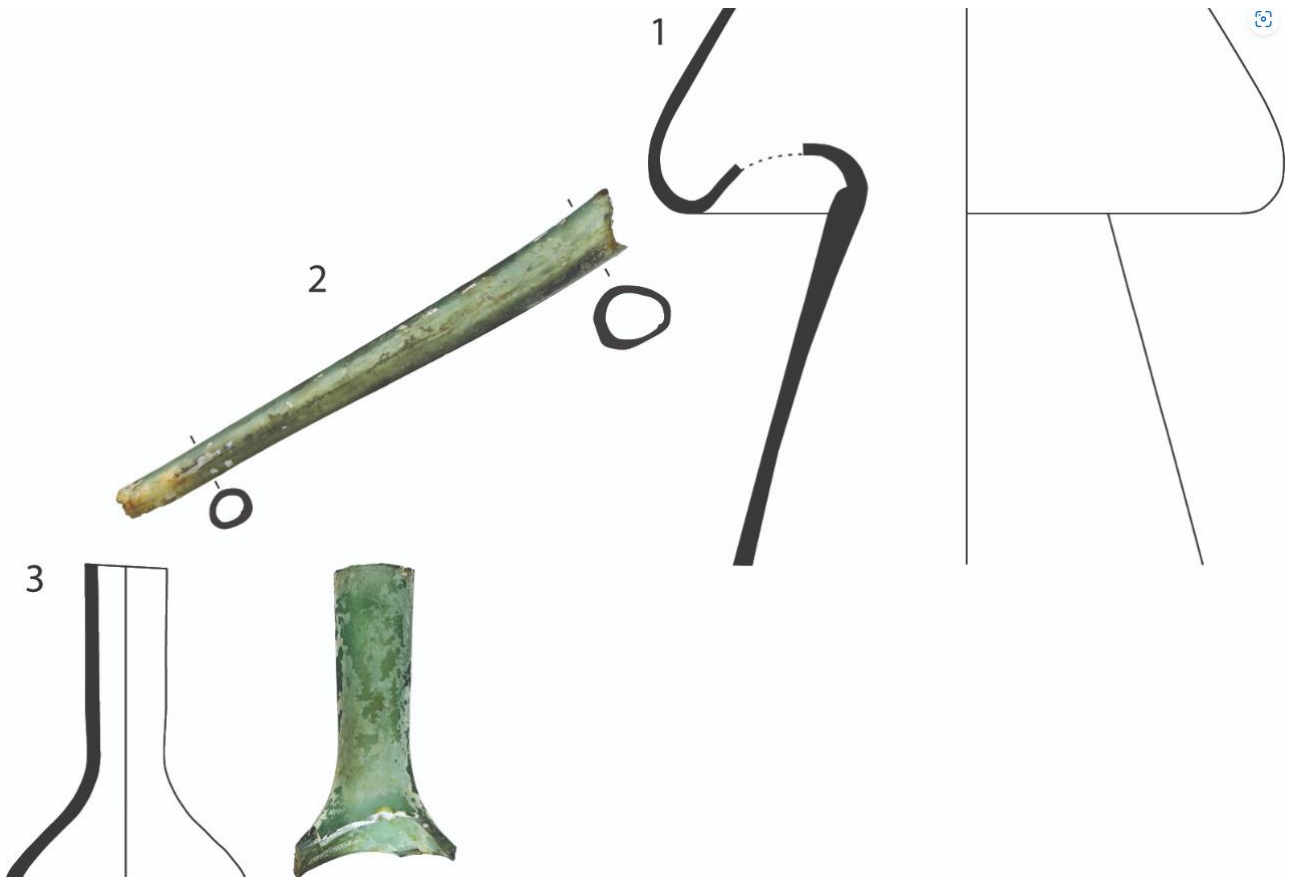
Praktisch

- 15.11.2024 > 05.01.2025
- Casinogebouw - exporuimte De Meridiaan.
- Open van woensdag tot en met zondag van 14 tot 17 uur.
- Tijdens schoolvakanties dagelijks open van 14 tot 17 uur.
- Gratis toegang.

Boek

Het Spaans fort van Blankenberge (1586/87-1679) kost 15 euro en is te koop in het Infopunt Toerisme (Hoogstraat 2), het Belle Epoque Centrum (Elisabethstraat 24-26) en in Standaard Boekhandel Blankenberge (Kerkstraat 109).

Resten van een distilleerkolf in glas, gevonden in de Spanjaardstraat in Brugge, 15de eeuw © Lieselotte Desnerck en Raakvlak (te verschijnen in 2025: Poulain, M. *et al.*, At the apothecary: Life in an international district in 15th-century Bruges, *Medieval Archaeology*)